

PRILOG DALJEM POZNAVANJU STARIJEG NEOLITIKA U DALMACIJI

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 903(497.5)"634"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2001-09-15
Received

U članku se donose prethodni rezultati sustavnog iskopavanja nalazišta starijeg neolitika "Crno vrilo" u Dračevcu Ninskom kod Zadra, započetog 2001. godine. Iskopavanje je provedeno na površini od 200 m², a u nastavku iskopavanja idućih godina površina iskopavanja dalje će se povećavati. U tijeku iskopavanja prikupljena je brojna arheološka građa koju najvećim dijelom čine keramički nalazi, ali i druge vrste artefakata: kremen, kameni i koštani, te ukrasni predmeti i amuleti. Najvažniji rezultat iskopavanja je otkriće nastambi koje su u neolitiku Dalmacije bile posve nepoznate. Isto tako, vrlo je važna i spoznaja da je naselje imalo dobro komunalno uređenje, da nastambe nisu podizane kaotično i bez plana, te da se radi o dobro organiziranoj populaciji starijeg neolitika. Svi zaključci u ovome trenutku imaju radni karakter, a dalja iskopavanja i cjelovite analize prikupljenih podataka donijet će njihove potvrde ili korekcije. No, rezultati se prezentiraju već u ovome obliku zbog upoznavanja stručne javnosti s važnošću nalazišta i njegovim značenjem u daljem upotpunjavanju slike o različitim aspektima starijeg neolitika Dalmacije.

Istraživanje neolitika u Dalmaciji već je duži niz godina u gotovo potpunoj stagnaciji, pa se slika toga razdoblja prapovijesti, stvorena na starim iskopavanjima, doima prilično konzerviranom, jer je odavno jasno da još uvijek postoje brojna pitanja koja je moguće ili drukčije ili cjelovitije protumačiti. Rješavanje takvih pitanja, dakako, nije moguće bez iskopavanja novih nalazišta koja otvaraju nove mogućnosti u tome smislu. Jedno je od njih i nalazište starijeg neolitika "Crno vrilo" u selu Dračevac Ninski, oko 12 km sjeveroistočno od Zadra, čije je iskopavanje tek započelo.

Nalazište "Crno vrilo" otkriveno je posve slučajno zahvaljujući ljubiteljima arheologije Saši Sutloviću i Darinku Mustaću koji su prikupili stanovitu količinu

vrlo karakterističnih površinskih nalaza. Na temelju njihovih informacija, uvida u prikupljenu građu, detaljnog pregleda terena, stanja u kojemu je nalazište zatečeno i procjene njegovih potencijala, tijekom svibnja 2001. započeo sam sustavno iskopavanje koje će se nastaviti i idućih godina. U iskopavanju su sudjelovali prof. dr. Zdenko Brusić, doc. dr. Željko Miletić i mr. Miroslav Glavičić, svi sa Filozofskog fakulteta u Zadru, kojima najtoplije zahvaljujem na svesrdnoj pomoći u vođenju iskopavanja. Osim njih, u iskopavanju su u okviru redovite terenske nastave sudjelovali i studenti IV. godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru, koje zbog predanosti i iznimnog odnosa prema istraživanju ovdje navodim poimenice: Srđan Babić, Igor Borzić, Jasminka Brzović, Martina Čelhar, Petar Elez, Meri Glavan, Ante Ivišić, Ivana Jadrić, Marina Jurjević, Domagoj Kardum, Vedran Kos, Anita Lovrić, Sofija Mladin, Milka Mrduljaš, Konstanta Mucić, Damir Martinov, Šime Perović, Mladen Pešić, Jona Petešić, Dušanka Romanović, Josipa Tolić, Marko Uhač, Dario Vujević.¹

Premda je iskopavanje u svojoj početnoj fazi, a obrada prikupljene građe i drugih podataka tek djelomična, već je sada nedvojbeno da će "Crno vrilo" bitno pridonijeti upotpunjavanju slike o različitim aspektima starijeg neolitika u Dalmaciji i istočnoj jadranskoj obali u cjelini. To je osnovni razlog zbog kojeg sam se i odlučio nalazište prikazati arheološkoj javnosti već u ovoj fazi istraživanja.

Samo naselje smješteno je na niskom brežuljku u zaseoku Kneževići-Zekići i zauzima središnji dio blage kose koja se od južne periferije zaseoka spušta prema uskom polju u podnožju brijega (T. I.). Padina brijega na onome mjestu koje je zauzimalo neolitičko naselje, danas je prekrivena humusom i mjestimice obrasla rijetkim niskim grmljem, dok je ostali dio brijega pokriven gušćom hrastovom šumom u kojoj ima i drugih listopadnih vrsta. Tipično sredozemno raslinje vrlo je rijetko. Prostor koji je zauzimalo neolitičko naselje nije nikada obrađivan i uglavnom je služio za ispašu sitne stoke, pa je i to bitno pridonijelo njegovoj izrazito dobroj sačuvanosti. Kulturni je sloj na čitavoj površini posve intaktan, a ni erozija nije izazvala nikakva značajnija ispiranja, pa prosječno doseže oko 0,60 m. Za stariji neolitik u Dalmaciji to je najčešća, a rekao bih i posve zadovoljavajuća debljina. U podnožju brijega, čitavom dužinom polja, protječe Miljašić jaruga, potok koji rijetko kada posve presuši, a na samoj periferiji neolitičkog naselja postoji još jedan jak izvor čije je ime, Crno vrilo, i odredilo naziv samog nalazišta. Čitav krajolik oko neolitičkog naselja karakterizira blagi valoviti reljef, bez oštih kontrasta i lomova terena, s vegetacijom koja je po vrstama i karakteru gotovo primjerenija umjerenom kontinentalnom nego sredozemnom klimatskom pojasu. Očigledno je da su upravo takve mikrolokalne odlike blagi reljef, stalna tekuća voda, obradivo zemljište, dosta prostrani pašnjaci, bile predodređene za osnivanje jednoga neolitičkog naselja, jer i uže i šire područje posve ispunjavaju sve zahtjeve za stabilan život dosta velike zajednice s privredom neolitičkog tipa. K tomu, naravno, treba dodati i relativnu blizinu mora važnu zbog ribolova i ubiranja morskih plodova, jer udaljenost od desetak kilometara u tome pogledu nije bila nikakva ozbiljnija zapreka. O tome, dakako, postoje i sasvim egzaktni podatci, koji

¹ Manji dio svoje terenske nastave obavili su i studenti III. godine arheologije, a volonterski i povremeno sudjelovali su i studenti mlađih godina studija.

će biti predmetom analiza zajedno s drugim nalazima koji svjedoče o djelatnostima i gospodarskoj osnovi stanovnika "Crnog vrila".

Lokacija naselja na središnjem dijelu kose koja se od vrha brijega spušta prema podnožju, također je pomno odabrana. Upravo je taj njezin dio najbolje zaštićen, bolje reći najmanje izložen udarima bure s Velebita. Osim toga, taj je dio kose izvan svake sjene i čitavog je dana izložen suncu, što je u hladnijem dijelu godine bila znatna prednost. Napokon, položaj naselja na blagoj kosi tijekom kišnih perioda znatno je ublažavao probleme mokroga, raskvašenog i blatnjavog tla u naselju.

Uzimajući u obzir sve te konstatacije i zapažanja, već i sada se, premda je ovo tek preliminarno prikazivanje početnih rezultata istraživanja, može bez ikakve rezerve iznijeti mišljenje da je naselje na "Crnom vrilu" iznimno dobar primjer usklađenosti prirodnih potencijala i potreba jedne neolitičke zajednice, točnije primjer optimalnog iskorištavanja mogućnosti koje je pružalo područje Crnog vrila.²

U istom pravcu govori i organizacija naselja. Naime, ono bi se prije moglo uvrstiti u krug manjih nego većih neolitičkih nasobina jer se površina koju je zauzimalo, kreće oko 10000-12000 m². Dakako, ta procjena veličine temelji se na rasprostranjenosti površinskih nalaza koji ne daju sasvim preciznu sliku veličine i u tome ću smislu točnijim podatcima raspolagati nakon dovršetka iskopavanja. No, odstupanja od te prve procjene ne mogu biti velika. Štoviše, korekcija je moguća prije u pravcu njezina smanjenja nego povećanja. Svoju sigurnost u tomu smislu temeljim na dvije činjenice. Prvo, na površini neolitičkog naselja nije bilo nikakvih aktivnosti koje bi pridonijele razvlačenju kulturnog sloja i bitnom odstupanju od njegovih izvornih granica. I drugo, zbog blagih padina djelovanje erozije u tomu smislu ovdje je posve zanemarivo, jer je ona mogla dovesti do manjih odstupanja samo prema južnoj periferiji nalazišta. U potpunoj proturječnosti s procjenom veličine naselja, odnosno površine koju je zauzimalo, stoji tvrdnja da je ono moralo pripadati velikoj neolitičkoj zajednici. Ta je proturječnost, međutim, samo prividna jer ne uključuje dva, po mome mišljenju, najvažnija rezultata istraživanja. Prvi je činjenica da su na "Crnom vrilu" prvi put u povijesti istraživanja neolitika u Dalmaciji sasvim sigurno otkriveni ostatci nastambi, čime se posve otklanjaju sve dosadašnje spekulacije o tome problemu. A drugi najvažniji rezultat je spoznaja da je u ovome naselju provedena stroga organizacija prostora i visok stupanj komunalnog uređenja. Premda su ovo početni rezultati istraživanja, već sada je sigurno da u većem dijelu naselja nastambe nisu podizane slobodno i kaotično, nego su raspoređene u prilično pravilnim redovima uz glavne nasobinske komunikacije. Drugim riječima, neolitičko naselje na "Crnom vrilu" pripada tipu zbijenih naselja, a time se odmah otklanja i spomenuta proturječnost između njegove procijenjene veličine i pretpostavljene veličine zajednice. No, na ta pitanja vratit ću se u tijeku daljeg izlaganja.

Za početak iskopavanja odabrao sam središnji dio naselja na kojemu je, u dva odvojena bloka, otvorena površina od 200 m² (svaki blok po 100 m²), unutar

² Naselja starijeg neolitika u Smilčiću i Vrbici također su smještena u blizini izvora i na rubovima polja, ali su ostale ambijantalne karakteristike posve drukčije od okoliša "Crnog vrila". Š. BATOVIĆ 1966, 30; Z. BRUSIĆ, 1995, 1.

kvadratne mreže (kvadrati veličine 5 x 5 m) razvijene za čitavo nalazište. Drugim riječima, iskopavanje sam započeo blok metodom, držeći je najprimjerenijim pristupom za sam početak iskopavanja. Isto tako, pri određivanju veličine površine na kojoj će iskopavanje započeti, svakako sam želio osigurati uvjete za što sigurnije utvrđivanje ne samo ostataka nastambi nego i njihovo obuhvaćanje u većim dijelovima, te što cjelovitije dokumentiranje. Otvaranjem manje površine nijedan od tih ciljeva nije moguće ostvariti. Iskopavanje je vođeno skidanjem vrlo tankih otkopa, grubim alatom kroz obični kulturni sloj i finim alatom unutar otkrivenih dijelova nastambi i njihove unutrašnjosti. Dakako, svaki kvadrat u kvadratnoj mreži bio je osnovna istraživačka jedinica.

Stratigrafska situacija vrlo je jednostavna jer je nalazište jednoslojno. Kulturni sloj započinje od same površine, ali njegovih gornjih 0,10-0,15 m čini današnji humusni i subhumusni sloj u kojemu se nalazi znatna količina svih vrsta arheološke građe. Nakon toga od same zdravice, koju ovdje čini tanki sloj prapovijesnog humusa formiranog na stjenovitoj podlozi, dolazi pravi kulturni sloj u kojemu nema nikakva prekida. Debljina toga dijela sloja iznosi oko 0,40-0,50 m, a u njemu su jasno vidljivi ostaci podnica dviju sukcesivnih građevinskih faza, ili možda jedne građevinske faze s još jednom obnovom. Radi li se o dvije građevinske faze ili samo jednoj s još jednom kasnijom obnovom podnice, danas nije moguće sa sigurnošću razlučiti, pa to pitanje ostavljam otvorenim do završetka iskopavanja. No, budući da je ovdje riječ o nalazištu u čijem razvoju nema nikakva prekida niti kulturnih promjena, to pitanje u stratigrafskom smislu i nema posebnu važnost.

Postojanje nastambi, odnosno njihovo sigurno utvrđivanje svakako spada među najznačajnije rezultate iskopavanja na "Crmomu vrilu".³ Na istraženju površini otkriveni su ostaci šest nastambi. Dakako, u ovoj fazi nije moguće iscrpno dati sve podatke o njihovim odlikama, ali se unatoč tomu mogu iznijeti neke zajedničke pojave. Prvo, nastambe su izgrađene na površini tla bez tragova bilo kakva ukapanja, što je posve prirodno s obzirom na karakter zdravice u kojoj neolitičkim sredstvima nije ni moguće učiniti nikakav ozbiljniji zahvat te vrste.

³ Dosadašnji podatci o ostacima nastambi, ne samo u starijem nego i u neolitu na području Dalmacije u cjelini, vrlo su skromni pa ne pružaju velike mogućnosti za temeljitiju obradu nasebinskih aspekata neolitičkih zajednica. Za ilustraciju takvog stanja podsjećam na podatke i pretpostavke koje je donio Š. Batović s najcjelovitije istražene naselja starijeg neolitika: "Prema maloj količini lijepa pogotovo s otiskom oblika moglo bi se pomišljati sasvim realno na to da se bar veći dio nastamba u Smilčiću uopće nije premazivao lijepom. Time se može rastumačiti i pomanjkanje značajnih ostataka kuća u nalazištu jer u tom slučaju kuća od pletera ne mora ostaviti jasne tragove ili, možda, obiljepljeni zidovi kuća nisu bili spaljeni vatrom, pa se ni ostaci lijepa nisu sačuvali, jer nema dokaza da je naselje nestalo u požaru." (Š. BATOVIĆ, 1966, 48). "Možda su se gradile samo nastambe u obliku vjetrobrana, isključivo od granja, lišća i sl." (Š. BATOVIĆ, 1966, 48; bilješka 5). "Nisu postojale zemuničke nastambe, već nadzemne kuće vjerojatno kružna oblika, izgleda većinom bez obiljepljivanja zemljom." (Š. BATOVIĆ, 1966, 50). "Kuće su bile nadzemne, kružnog tlocrta, udaljene jedna od druge desetak metara, građene od drveta, granja ili šiblja, vjerojatno obiljepljene zemljom" (Š. BATOVIĆ, 1979, 494). Istovjetna je situacija i na Bribiru, za koji Š. Batović donosi sljedeći podatak: "Mjestimično se u raznim visinama nalazi desetak centimetara debeo i po više metara debeo kompaktan sloj pečene crvenkaste zemlje, što bez sumnje predstavlja pod nastambi." (Š. BATOVIĆ, 1966, 89). Isti autor za naselje u Ninu izrijekom navodi da se "nije našlo arhitektonskih podataka" (Š. BATOVIĆ, 1966, 84).

Drugo, sve su nastambe pravokutne i nema ni govora o bilo kakvim drugim oblicima. Orijentirane su pravcem sjeverozapad-jugoistok, a koliko se na temelju raspoloživih podataka može suditi, postojale su jednodjelne i dvodjelne nastambe. **Treće**, u njihovoj izgradnji u znatnoj je mjeri iskorišten kamen, ali samo za najnižu temeljnu zonu, dok je za gornju konstrukciju upotrijebljena drvena građa, tanji stupovi-nosači povezani prućem (Plan 1). Budući da zbog kamenite podloge nije bilo moguće dublje zabijanje, stupovi nosači dodatno su učvršćivani krupnijim kamenjem. Kućni lijep sačuvan je u sitnim komadima pa o detaljima gornje konstrukcije nije moguće iscrpno govoriti. No, na pojedinim komadima sasvim se dobro vide tragovi pruća upotrijebljenog za izgradnju zidnih ploha. **Četvrto**, podnice kuća izgrađene su od sloja ilovaste zemlje donesene iz obližnje jaruge ili njezine neposredne blizine, a mjestimice su sačuvane u kompaktnim površinama. Izgleda da podnice nisu nabijane izravno na površinu tla, nego je prostor nastambe prethodno prekriven tankim slojem sitnog kamenja. **Peto**, budući da nastambe nisu otkrivene u cijelosti, o njihovoj unutrašnjosti u ovome trenutku nije moguće detaljno govoriti. Međutim, zasigurno su bile opremljene najmanje jednom kalotnom peći ili ognjištem, izgrađenim dosta pomno od iste vrste zemlje od koje su izgrađene i podnice. U odnosu na dosadašnje podatke⁴ i to je posve novi rezultat. Osnovu peći ili ognjišta čini debeli sloj zemlje s dobro zapečenom gornjom površinom. Na učinjenim presjecima vidljivo je da nisu imale nikakvu posebnu supstrukciju, nego izgledaju kao integralni dio same podnice, (T. II, 1-2). **Šesto**, kao što sam već istaknuo, nastambe nisu građene kaotično i bez ikakva plana, što se sasvim dobro vidi i na planu iz Bloka "B" gdje su stjecajem okolnosti otkopani dijelovi četiriju nastambi. Ono što u ovome kontekstu ima posebnu vrijednost, jest činjenica da su i raspored i međusobni odnosi nastambi uvjetovani dvjema komunikacijama ("ulicama") koje se, približno oko sredine površine obuhvaćene Blokom "B" presijecaju pod približno pravim kutom. Jedna se pruža približno pravcem sjever-jug, a druga pravcem istok-zapad, a u ovome prvom pravcu su orijentirane i same nastambe. To je posve razumljiva orijentacija jer ona najbolje odgovara mikroklimatskim uvjetima, budući da najhladnijoj, sjevernoj, strani izlaže najmanju zidnu površinu. Međuprostori između nastambi, odnosno komunikacije, dosežu širinu oko 1 m, i vrlo se jasno raspoznaju izrazito tamnom bojom običnoga kulturnog sloja, te velikom količinom sitnog kamenja na čitavoj njihovoj dužini i širini. Razumije se, u ovome trenutku nije moguće ni izdaleka pretpostaviti koliko je takvih komunikacija postojalo, pogotovo stoga što su u sjevernijem Bloku "A" otkopani dijelovi dviju nastambi međusobno razdvojenih samo vrlo uskim međuprostorom koji nikako nije mogao imati karakter i ulogu komunikacije. No, neovisno o tomu, a uzimajući u obzir veličinu naselja, vrlo je vjerojatna pretpostavka da su morale postojati još najmanje dvije slične komunikacije kako bi

⁴ Za naselje u Smilčiću Š. Batović konstatira sljedeće: "Izgrađena ognjišta nisu se mogla ustanoviti na nalazištu. Moguće je da su postojala, ali o njima nema sigurnih tragova. Može se računati samo s postojanjem vatrišta u krugovima kulturnog sloja. Možda je u tim krugovima bar dio pločastog kamenja služio kao podloga ognjišta, ali se in situ nisu sačuvala." (Š. BATOVIĆ, 1966, 47.) S nalazišta u Vrbici postoji samo podatak o postojanju jama-vatrišta (Z. BRUSIĆ, 1995, 4).

T. I. Dračevac Ninski - Crno vrilo, pogled na nalazište.

T. I. Dračevac Ninski - Crno vrilo, view at the site.

T. II. Dračevac Ninski - Crno vrilo, podnica (1) i presjek peći (2).

T. II. Dračevac Ninski - Crno vrilo, flooring (1) and cross-section of the oven (2).

1

2

T. III. Dračevac Ninski - Crno vrilo, ulomci keramike s karakterističnim ukrasima (1-2).

T. III. Dračevac Ninski - Crno vrilo, pottery sherds with characteristic ornaments (1-2).

T. VI. Dračevac Ninski - Crno vrilo, izbor karakterističnih koštanih artefakata (1-3).

T. VI. Dračevac Ninski - Crno vrilo, selection of characteristic bone artefacts (1-3).

1

2

3

T. VII. Dračevac Ninski - Crno vrilo, minijatura kamena sjekira (1) i ukrasni predmeti (2-3).

T. VII. Dračevac Ninski - Crno vrilo, miniature stone axe (1) and decorative objects (2-3).